

Slovenský národný socializmus v koncepciách Štefana Polakoviča a Stanislava Mečiara

(Dva návrhy posalzburského smerovania prvej Slovenskej republiky)

Anton Hruboň

Každý nedemokratický režim usilujúci o totálne ovládnutie spoločnosti sa pokúša do všetkých jej štruktúr implantovať ideológiu vedúcej politickej sily štátu. Inak to nebolo ani v krátkom období prvej Slovenskej republiky (SR), i keď totalizácia verejného života a zložiek štátneho aparátu nikdy nedosiahla rozmery podobné iným krajinám Osi či pomerom v prvých rokoch komunistickej vlády v Československu.¹ Otázka charakteru režimu, pôsobiaceho na našom území v rokoch 1938 – 1945, historikov dodnes polarizuje. Počas 90. rokov i počiatkom nového milénia upadali jeho hodnotenia do dvoch polôh. Kým časť autorov ho označovala za „fašistický“ či „totalitný s výraznými fašistickými prvkami“, druhá, málopočetnejšia skupina z exulantských radov označovala režim Slovenského štátu za „vojnovú demokraciu“, sledujúc jeho politickú a morálnu rehabilitáciu.² V poslednom období najmä mladšia generácia historikov od ideovo podfarbeného škatuľkovania ovplyvneného marxistickou či

1 LACKO, M.: K otázke hodnotenia a charakteru obdobia neslobody v slovenských dejinách 20. storočia. In: HRUBOŇ, A., LEPIŠ, J., KUBUŠ, M. (zost.): *Slovensko v rokoch neslobody 1938 – 1989 I: Veľké udalosti a fenomény rokov 1938 – 1989 v regiónoch Slovenska*. Bratislava 2013, s. 10 – 14.

2 FREMAL, K.: Slovenské národné povstanie a slovenská historiografia po roku 1989. In: *Acta historica Neosoliensia*, Tomus 2, 1999, s. 29.

proľudáckou spisbou upustila, no ani ona sa celkom nedokázala vyrovnáť s otázkou, ako definovať politický režim prvej Slovenskej republiky. Súčasná historiografia preto najčastejšie kompromisne hovorí o režime „autoritatívnom“ alebo „nedemokratickom“.

Pri analýze charakteru politických subjektov (či už strán alebo polovojenských organizácií) sa zväčša vychádza z ich politickej praxe – čiže z vonkajších prejavov ich pôsobenia. Menšia pozornosť sa venuje ideovým platformám, z ktorých vychádzali. Vo svojom príspevku sa pokúsim aspoň v skrátenej podobe prezentovať základné tézy dvoch koncepcií ideológie tzv. slovenského národného socializmu, ktorý sa po salzburských rokovaniach v lete 1940 stal heslom ďalšieho politického smerovania režimu prvej Slovenskej republiky. Na úvod však krátky exkurz do iných kútov Európy.

Spomedzi európskych krajne pravicovo orientovaných hnutí prvej polovice 20. storočia mali svoju ideológiu jednoznačne najexaktnejšie vymedzenú nemeckí národní socialisti. Okrem lídra Nemeckej národnosocialistickej robotníckej strany (*Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei* – NSDAP) Adolfa Hitlera a jeho základného diela *Mein Kampf* fundamenty národnosocialistickej ideológie položil Alfred Rosenberg, Joseph Goebbels, Gottfried Feder, Hans Günther, Johann von Leers, Arthur Trebitsch a v primitívnej forme ďalej rozvíjal Julius Streicher, vydavateľ známeho periodika *Der Stürmer*.

S omnoho menej prepracovanou a nesporne umiernenejšou koncepciou operovali talianski fašisti. Ideológiu vládnucej Národnej fašistickej strany *Partito Nazionale Fascista* vo veľmi stručnej podobe definovalo základné myšlienkové dielo *La dottrina del fascismo* z pera hlavného teoretika talianskeho fašizmu, filozofa Giovanniho Gentileho.³

Vítazný nástup talianskeho fašizmu a nemeckého národného socializmu našiel svoju odozvu prakticky vo všetkých štátoch medzivojnovnej Európy. Nemecký národný socializmus ani taliansky fašizmus neprijal v ich čistej podobe žiaden iný režim či hnutie⁴. Ideológia krajne pravicových subjektov a režimov kolaborujúcich krajín Osi sa vždy vyznačovala rôznymi špecifikami. Pri modernom pohľade na totalitné, resp. autoritatívne režimy, strany či hnutia už, zdá sa, nemôže obstať ani niekdajšia snaha Ernsta Nolteho definovať tzv. „fašistické minimum“,

3 Dielo oficiálne vyšlo pod menom Benita Mussoliniho.

4 V prípade fašizmu vari s výnimkou trpasličej republiky San Marino, ležiacej v talianskom obkolesení.

t. j. 5 základných črt, na základe ktorých mohlo byť hnutie podľa tohto popredného historika klasifikované ako „fašistické“: antimarxizmus, antikonzervativizmus, antiliberalizmus, vodcovský princíp a existencia straníckej armády.⁵ Relikty zjednodušujúcich interpretácií však aj napriek prekonaniu Nolteho diela pretrvávajú.

Ideológia krajne pravicových hnutí v Európe prvej polovice 20. storočia vychádzala vždy skôr z domácich podmienok a takmer žiadne z nich sa nesnažilo nekriticky precízne kopírovať zahraničné vzory, i keď inšpirácia nimi bola nespochybniteľná.

Najväčšie rozdiely jestvovali okrem ideologických základov v politických cieľoch, metódach politického boja a stupni teroru voči oponentom, chápaní role kresťanstva, resp. náboženstva v živote spoločnosti toho-ktorého štátu, ďalej usporiadaní spoločnosti, potenciálnej územnej expanzii svojej krajiny a pomeru k hitlerovskému Nemecku.⁶

Ideológia rumunskej Légie archanjela Michala, resp. Železnej gardy (*Garda di Fier*), ktorej brutálne metódy inak kritizovali dokonca aj niektorí nacistickí pohlavári, napríklad vychádzala z ortodoxného kresťanského učenia, ktoré jej tvorca, Corneliu Zelea Codreanu, priamo zakomponoval do svetonázorových téz organizácie.⁷ Na podobných základoch stálo fínske Vlastenecké ľudové hnutie (*Isänmaallinen kansanliike*), ktoré sa v mnohom inšpirovalo a bolo podporované predstaviteľmi protestantskej cirkvi.⁸ Úsilie vybudovať štát založený na princípoch kresťanstva bolo príznačné i pre írskych Architektov vzkriesenia (*Ailtirí na hAiséirghe*) vedených nacionalistom Gearóidom Ó Cuinneagáinom.⁹ Morálnu obnovu belgickej spoločnosti na podklade katolíckej viery presadzovalo tiež rexistické hnutie Léona Degrelleho.¹⁰

5 KATUNINEC, M.: *Fašizmus, národný socializmus a komunizmus. K ideovým zdrojom, praxi a možným rizikám návratu totalitarizmu*. Bratislava 2009, s. 67.

6 Bližšie v štúdii: HRUBOŇ, A.: Podoby európskej krajnej pravej v rokoch druhej svetovej vojny. In: *Vojnová kronika*, ročník (roč.) 1, 2012, číslo (č.) 2, s. 3 – 13.

7 ȚIU, I.: *The legionary movement after Corneliu Codreanu: from dictatorship of King Carol II to the communist regime (February 1938 – August 1944)*. New York 2010.

8 MORGAN, P.: *Fascism in Europe 1919 – 1945*. Oxford 2003, s. 89 – 90.

9 DOUGLAS, R.: *Architects of the Resurrection: Ailtirí na hAiséirghe and the fascist 'New Order' in Ireland*. Manchester 2009.

10 Bližšie pozri najmä práce CONWAY, M.: *Collaboration in Belgium: Léon Degrelle and the Rexist Movement*. Yale 1993; DE BRUYNE, E., RIKMENSPOEL, M.: *For Rex and for Belgium: Léon Degrelle and Walloon political & military collaboration 1940 – 1945*. Helion 2004.

Naopak, iné hnutia kresťanstvo principiálne odmietali. Napríklad lotyšská radikálna organizácia Hromový kríž (*Pērkonkrusts*) kresťanstvo zavrhovala ako importovaný prvok a zastávala ideu návratu k pohanským koreňom. Umiernenejšie stanovisko, v približných rysoch korešpondujúce s politikou Tretej ríše, zaujali nórska strana Vidkuna Quislinga Národné zjednotenie (*Nasjonal Samling*) s jej pridruženou organizáciou *Hird*, preferujúce severské náboženstvá. Otázka (ne)akceptovania kresťanstva je síce len jedným, no ako vidíme značne diferencujúcim aspektom krajne pravicových subjektov.

Ďalším sú napríklad rozličné predstavy o územnosprávnej podobe nimi riadeného štátu, charakteristické často expanzionizmom. Napríklad cieľom holandského Národnosocialistického hnutia (*Nationaal-Socialistische Beweging*) bolo spojenie Holandska s Flámskom do Veľkého Holandska.¹¹ Iné pravicové hnutie *Verdinaso* naopak požadovalo nielen zjednotenie Flámska a Holandska, ale i Luxemburska do Holandskej ríše, odvolávajúc sa na spoločnú históriu pod burgundskou nadvládou.¹² Na druhej strane, flámska organizácia *DeVlag* považovala holandský a flámsky nacionalizmus za naivný provincializmus a žiadala priame pripojenie územia k Nemecku.¹³ Aj tieto rozdiely poukazujú na nesmiernu ideovo-programovú atomizáciu hnutí, ktoré historiografia nezriedka označuje jednoducho a nesprávne za „fašistické“. Treba však dodať, že ideológia a programové ciele pravicových hnutí neboli nemenné, ale sa dynamicky vyvíjali a menili v závislosti od aktuálnej situácie.

Metamorfózy ideovej orientácie sú príznačné i pre Hlinkovu slovenskú ľudovú stranu (HLS), ktorá bola v období prvej SR vládnuou stranou na Slovensku. HLS sa po počiatočnom období hľadania svojej tváre ešte počas existencie rakúsko-uhorskej monarchie vyprofilovala na konzervatívnu stranu s užšou orientáciou na katolícky orientované voličstvo, ktorá presadzovala realizáciu národno-emancipačných požiadaviek politického, no takisto hospodárskeho, kultúrneho a sociálneho charakteru. HLS pod vedením Andreja Hlinku stála v období prvej Československej republiky (ČSR) vždy na pôde parlamentnej demokracie a oficiálna politika strany

11 Viac o NSB v monografii DE BLOOIS, M.: *Anton A. Mussert: A Study of Dutch National Socialism*. Utah 1967.

12 PAYNE, S.: *A History of Fascism*. Oxford 1996, s. 300.

13 CONWAY, M.: *The Sorrows of Belgium*. Oxford 2012, s. 18.

túto platformu do jesene 1938 nikdy neopustila a ani nespochybnila.¹⁴ Hlavné ideové smernice strany tvorili pápežské encykliky *Rerum Novarum*, *Quadragesimo Anno* a *Divini Redemptoris*. Na základe kresťansko-konzervatívnych princípov politiky stála i jediná útlá brožúra z čias prvej ČSR, odpovedajúca na svetonázorové otázky – *Ideológia Slovenskej ľudovej strany* od Jozefa Tisa.¹⁵

Situácia sa však zmenila po tom, čo sa HSLS stala určujúcou politickou silou na Slovensku – po 6. októbri 1938, no predovšetkým 14. marci 1939. Vedúcu úlohu HSLS v novovzniknutom Slovenskom štáte definovala *Ústava Slovenskej republiky* z 21. júla 1939. Nové pomery a zavedenie autoritatívneho režimu si však vyžadovali ideológiu vládnucej strany prehľbiť, konkretizovať a presne vymedziť. Tejto úlohy sa zhostil katolícky teológ a filozof Štefan Polakovič. Fundamenty ideológie ľudáckeho režimu položilo jeho dielo *K základom Slovenského štátu*¹⁶. Na rozdiel od predošlých hodnotných prác (dizertácia *Il problema del destino*, *Úvod do blondelizmu*) a prác napísaných neskôr v exile (*Tvárou k budúcnosti*, *Úvod do náuky o národoch*, *Eseje o národe*) niesla táto publikácia v sebe nepochybne silný ideologický podtext. Ako upozorňuje filozof Rudolf Dupkala, „v tejto súvislosti je potrebné diferencovať medzi serióznym vedeckým výskumom problematiky národa, resp. národného bytia, národnej kultúry atď. a zjavne ideologicky motivovanou propagandou, ktorá v týchto rokoch slúžila totalitnej moci reprezentovanej Hlinkovou slovenskou ľudovou stranou“.¹⁷

Polakovič sa teda stal po roku 1939 hlavným ideológom slovenskej štátnosti a jej apológom (platilo to i v povojnovom období počas pôsobenia v exile). Polakovič sa v diele *K základom Slovenského štátu* jednoznačne postavil za jeho vznik a ČSR označil za štát postavený na ideologickej fikcii, pretože zaniknutá republika nerešpektovala národnú individualitu Slovákov. Všetky opozičné názory hneď v úvode zadefinoval ako nežiaduce slovami: „*Chceme byť všetci jedno, silou jednej ideológie a jedného cieľa. Všetky centrifugálne sklony a každú nesvornosť treba pokladať*

14 V 20. rokoch pôsobila pri ľudovej strane (či už v jej rámci alebo ako pridružená podporovateľka) organizácia Rodobrana, ktorá v istých smeroch čerpalá inšpiráciu od talianskych fašistov.

15 TISO, J.: *Ideológia slovenskej ľudovej strany* (bez miesta a dátumu vydania).

16 POLAKOVIČ, Š.: *K základom slovenského štátu*. Turčiansky Sv. Martin 1939.

17 DUPKALA, R.: *Reflexie európskej filozofie na Slovensku*. Prešov 2006, s. 216.

za *protinárodnú a protištátnu*“.¹⁸ Otvorenej kritike vystavil liberalizmus, demokratický systém, ktorý zlyhal, pretože bol podľa neho postavený na sebecke a koristníctve a neriešil záujmy celku – čiže národa, ktoré nadradzoval nad štát i občana. Vrcholným cieľom novej politickej garnitúry malo byť dosiahnutie všeobecného dobra, a to i za cenu obmedzenia určitých občianskych práv, ak je to nutné v záujme uchovania mravnej zachovalosti slovenskej spoločnosti.

Režim Slovenského štátu Polakovič pomenoval ako *kresťanský totalitarizmus*, ktorý sa považoval za alternatívu k individualizmu a nekresťanskému etatizmu.¹⁹ Ideový základ režimu mal však rešpektovať domáce tradície a nie mechanicky kopírovať zahraničné modely. Presvedčivo zavrhol servilnú politiku niektorých aktivistov z radov Hlinkovej gardy, ktorí sa pokúšali slovenskú spoločnosť plošne infikovať ideológiou národného socializmu: „*Niektorí ľudia u nás chcú myšlienkové viesť, no zo svojho myšlienkového fondu nie sú schopní na tvorenie slovenskej ideológie, a preto pozerajú do cudzích hrncov, aby z nich niečo uchytili a víťazoslávne roznášali po Slovensku ako poklad politického hnutia*“.²⁰ Zjavné narážky na podceňovanie vodcovských schopností protagonistov radikálnej línie slovenskej politiky nezostali bez odozvy. Podľa neskorších vyjadrení autora uvedených myšlienok vyvolávali takéto pichľavé komentáre v kuloároch podráždené reakcie.²¹

V otázke vodcovstva národa mal Polakovič absolútne jasno. Nedefinoval ju len vo všeobecnej rovine na úrovni teoretických poučiek, ale za jediného možného lídra označil nositeľa Hlinkovho odkazu, stelesneného v predsedovi HSĽS a prezidentovi Jozefovi Tisovi. Akékoľvek tendencie protiviť sa Tisovej politike definoval ako „*nedisciplinovanosť a osobníckárske chůtky, ktoré... národu prosperovať nemôžu, a preto si ich národ nepraje*“.²² Koncepcia zodpovedajúca vodcovskému princípu, ktorý oficiálne zaviedol zákon č. 215/42 Sl. z. až o tri roky neskôr, tak svojím spôsobom prebehla vývoj. Vychádzala však z vtedajšej reality, keď pozícia Jozefa Tisa

18 POLAKOVIČ, Š.: *K základom slovenského štátu*, s. 19.

19 Tamže, s. 119 – 120.

20 Tamže, s. 124 – 125.

21 POLAKOVIČ, Š.: Nevyhnutnosť nášho národného socializmu. In: *Slovenské národné noviny*, 1998, č. 12, s. 5.

22 POLAKOVIČ, Š.: *K základom slovenského štátu*, s. 127 – 128.

na domácej scéne bola po politickom páde populárneho Karola Sidora viac-menej neohroziteľná.

Polakovičom preferovaný autoritatívny režim prirodzene predpokladal existenciu jedinej politickej strany, ktorá mala osobovať vôľu národa. V porovnaní s koncepciami ďalších hnutí je mimoriadne zaujímavý jeho inovatívny pohľad na rolu HSLS v ďalšom období prvej SR. Po očakávanom presadení sa korporatívneho systému považoval jej existenciu za *zbytočnú*. V duchu tejto idey kalkuloval s premenou sekretariátu HSLS na sekretariát Najvyšších korporatívnych komôr. Na stavovskom princípe mal byť prebudovaný i parlament, a to podľa percentuálneho rozvrstvenia obyvateľstva v zamestnaneckej sfére. Parlament by disponoval právomocou voliť vodcu s doživotným mandátom, ktorý by zároveň disponoval kompetenciami prezidenta a predsedu vlády. Podobne sa mali transformovať i okresné a obecné zastupiteľstvá na okresné a obecné skupiny stavovských organizácií. Tým, že každý stav vyšle do zastupiteľstiev svojich najšpičkovejších zástupcov, mal byť dosiahnutý stav „pravej demokracie“, oklieštenej od straníckych záujmov.²³ Idea korporativizmu sa však na Slovensku nikdy nepresadila, a tak spomínaný návrh dozaista inšpirovaný fungujúcim talianskym vzorom, zostal iba na papieri.

Už v prvom Polakovičovom politicko-ideologickom spise badať jeho zreteľný príklon k totalitarizmu. Systém, ktorý navrhoval zaviesť Polakovič *„musí dať poučenie svetu, že autoritatívny systém nielen že osobu neutláča a neubíja, ale že napomáha jej rozvinutie a plné uplatnenie“*. Hlavný regulátor života stelesňoval v jeho predstavách štát, ktorý mal byť zároveň garantom dodržiavania práva na život, slobody viery, spoločacieho práva, súkromného vlastníctva a prostriedkov obyvateľstva potrebných pre život.²⁴ Všeobecne vyznievajúce floskuly však strácali svoj obsah pri pohľade na skutočný stav vecí. Garancia vyššie spomenutých atribútov politiky nového štátu neplatila plošne pre všetkých obyvateľov republiky a režimové štruktúry k nej pristupovali veľmi selektívne.

23 Tamže, s. 130.

24 V tomto duchu presadzoval okrem politických zmien i podporu kultúry, založenie Slovenskej akadémie vied a umení, dobudovanie Slovenskej univerzity, oblasť sociálnych vecí a rodiny (úctu k matkám, kvalitný sociálny systém, vyplácanie rodinných prídavkov, zavedenie staromládeneckej dane).

O tom, akým vývojom sa Slovensko uberalo v prvých rokoch samostatnosti, vieme z dodnes publikovaných prác pomerne dosť.²⁵ Známe sú i okolnosti a priebeh salzburských rokovaní z konca júla 1940,²⁶ ktoré z hľadiska rozloženia síl na šachovnici v ľudáckom tábore znamenali zásadný prelom. Radikálna zložka HSLS, reprezentovaná najmä Vojtechom Tukom a Alexandrom Machom, začala po návrate na Slovensko raziť heslo novej éry *slovenského národného socializmu*. Kontinuálne sa odvíjajúci vnútrostranícky konflikt prešiel do záverečnej fázy. Slovenský národný socializmus bol v slovenskom prostredí nejasným termínom, bez akejkoľvek tradície. Preto sa stal vhodným argumentačným prostriedkom oboch frakcií HSLS v zápase o ďalšie smerovanie režimu. Jeho obsahové vákuum pripúšťalo mnoho rozličných interpretácií. Posalzburskému heslu bolo treba dať nielen potrebný programový, ale tiež ideový rámec. Nebolo prevapením, že sa tejto úlohy ako prvý zhostil opäť Štefan Polakovič.

Polakovič stál vo vnútrostraníckom konflikte jednoznačne na strane Jozefa Tisa. Dokumentovali to jeho publikácie *Z Tisovho boja*²⁷ a *Tisova náuka*²⁸, vydané v roku 1941. Hoci i tie určite prispeli k zhrnutiu a komentovanému osvetleniu Tisových myšlienok, vnútropolitický vývoj vyžadoval zaujať rezolútny postoj najmä k novohlásanému kurzu ľudáckej politiky v duchu nejasnosťami opradeného slovenského národného socializmu. Polakovič sa v tejto súvislosti vždy prezentoval vyhranene, ako presvedčený odporca nacizačných tendencií, čo odzrkadľuje i obsah rozhovoru s teológom a bratom prezidentovho osobného tajomníka Ivanom Murínom: „Čo nám tu majú hlásať nejaké cudzie ideológie, veď my máme našu ideológiu. Musíme paralyzovať ich snahy tak, aby to Nemci nezbadali. Musím napísať knihu, ktorou im vyrazím zbraň z ruky. Meno musím dať také, aby pobalamutilo Nemcov aj Slovákov, názov knihy bude *Slovenský národný socializmus*“.²⁹

25 Bližšie pozri napr. LACKO, M.: *Slovenská republika 1939 – 1945*. Bratislava 2009; KAMENEC, I.: *Slovenský štát v obrazoch*. Praha 2007; LETZ, R.: *Slovenské dejiny V. 1938 – 1945*. Bratislava 2012.

26 LIPTÁK, L.: Príprava a priebeh salzburských rokovaní v roku 1940 medzi predstaviteľmi Nemecka a Slovenského štátu. In: *Historický časopis*, roč. 13, 1965, č. 3, s. 329 – 365.

27 POLAKOVIČ, Š.: *Z Tisovho boja*. Bratislava 1941.

28 POLAKOVIČ, Š.: *Tisova náuka*. Bratislava 1941.

29 LETZ, R.: Hlinkova slovenská ľudová strana (Pokus o syntetický pohľad). In: LETZ, R., MULÍK, P., BARTLOVÁ, A. (zost.): *Slovenská ľudová strana v dejinách 1905 – 1945*. Martin 2006, s. 85.

Polakovič sa do písania knihy skutočne pustil a Generálny sekretariát HSLS ju vydal hneď nasledujúci rok po Salzburgu. Polakovičov *Slovenský národný socializmus* bol v podstate doplneným súborom esejí, ktoré medzičasom publikoval v matičných *Slovenských pohľadoch*.³⁰

Najväčšiu pozornosť vo svojom diele musel samozrejme venovať otázke diferencií medzi nemeckým a slovenským národným socializmom. Nemecký národný socializmus bol podľa Polakoviča, filozoficky povedané, *princeps analogon*, národné socializmy v ostatných krajinách len *princeps analogata*, teda národnosocialistické režimy preberajúce iba niektoré prvky nemeckého vzoru.³¹ Hoci Slovensko oficiálne prijalo národnosocialistickú orientáciu svojej politiky, jej základným princípom malo zostať kresťanstvo v znamení tézy „nový názov – starý program“. Kresťanstvo Polakovič chápal ako zlučiteľné so slovenským národným socializmom, keďže ten údajne vyviedol z národnej tradície a kresťanské učenie nepopieral. Z nemeckého vzoru akceptoval len hospodársky a sociálny program, všeobecne však odmietal nekritické kopírovanie cudzích zložiek programu a ideológie bez uváženia a ohľadu na domáce pomery: „Svetonáhľad národa ostáva v úzkom spojení s národnou individualitou. Kto by chcel tento program národa preštepovať, len by zabíjal národnú individualitu, prejavil by nepochopenie zásad národného socializmu a chystal by národu hrob“.³²

V politickej rovine Polakovič považoval za absolútnu nevyhnutnosť transformáciu prezidentskej funkcie na vodcovskú. Vodca v Slovenskej republike nemal byť diktátorom podľa nemeckého vzoru, ale „poslancom národa“, človekom s najvyššími právami a povinnosťami v spoločnosti. Zároveň navrhol päť zásadných ústavnoprávnych zmien, ktoré mali štát priblížiť politickému systému nacistického Nemecka a fašistického Talianska:

1. zrušenie republiky a jej nahradenie vodcovským slovenským štátom,
2. prenesenie vládnej a výkonnej moci do rúk vodcu,
3. zákonné ukotvenie plnej zodpovednosti vodcu za výkon jeho funkcie,
4. zrušenie Snemu Slovenskej republiky a jeho nahradenie Najvyššou komorou zákonodarných organizácií bez zákonodarných kompetencií, ktorá mala byť len asistenčným a poradným orgánom vlády,

30 RYCHLÍK, J.: Ideové základy myšlení Jozefa Tisa a jejich politický dopad. In: BYSTRICKÝ, V., FANO, Š. (zost.): *Pokus o politický a osobný profil Jozefa Tisu*. Bratislava 1992, s. 267.

31 POLAKOVIČ, Š.: *Slovenský národný socializmus (Ideové poznámky)*. Bratislava 1941, s. 5.

32 Tamže, s. 7.

5. úpravu pomenovania verejných funkcií v HSLS a Hlinkovej garde a zlúčenie štátneho a stranického aparátu do jedného celku.³³

Reforma politického systému v Polakovičovom návrhu takmer do bodky vychádzala z kombinácie „osvedčenej“ nemeckej, resp. talianskej šablóny, na Slovensku sa však opäť absolútne neujala.

V košatých vysvetleniach objasnil aj ďalšie jeho predstavy o premenách slovenskej spoločnosti v duchu „Novej Európy“. Hodnotovým prioritám Slovákov mal dominovať princíp všeobecného dobra pred dobrom jednotlivca a princíp tradície, t. j. obnovenie starých zvyklostí a pestovanie tradičnej kultúry. S tým úzko súviselo i očistenie slovenského jazyka od zahraničných vplyvov a prvkov. Puristická akcia, ktorú presadzoval, sa v rokoch 1940 – 1941 naozaj zrealizovala, aj keď jej úspech bol len čiastočný. Veľmi malý priestor venoval hospodárskym otázkam, kde sa zjavne necítil doma. Dve hlavné idey Polakovičovho *Slovenského národného socializmu* tvorí potreba štátnej regulácie hospodárstva a dôsledného arizačného procesu, vďaka ktorému mala vzniknúť stredná vrstva zložená takmer výhradne zo Slovákov.³⁴

Ideológie nedemokratických režimov prvej polovice 20. storočia pre legitimizáciu moci jej aktuálnych držiteľov, či (v prípade Slovenska) štátnej samostatnosti veľmi rady operovali s národnými dejinami – buď recyklovaním starších alebo vytváraním nových národných príbehov, nehľadiac na ich nevedeckú a anachronickú povahu. Polakovič sa vo svojich historizujúcich statiach venoval teoretickému rozvedeniu tézy o tzv. idei svätoplukovskej koruny. Polakovič vychádzal zo základnej premisy vtedajšej politickej garnitúry podporovanej historikom Františkom Hrušovským, ktorá veľkomoravského panovníka Svätopluka považovala za slovenského kráľa a Veľkú Moravu za prvý slovenský štát v dejinách.³⁵ „Svätoplukovská tradícia“ poskytovala Polakovičovi vhodný argumentačný podklad pre teórie o slovenskej štátnosti obnovenej po vyše tisícich rokoch a o odvekých bezproblémových vzťahoch Slovenska s Nemeckom, resp. jeho historickými predchodcami. Vyzdvihnutie veľkomoravskej minulosti na panteón národných dejín skrývalo v sebe i ďalšie nemenej dôležité aspekty. Existencia tohto ranostredovekého štátu Polakovičovi umožnila obhajovať

33 Tamže, s. 34.

34 Tamže, s. 105, 109.

35 Hlavným zástancom tohto názoru, ktorý aj v súčasnosti zdieľa časť historikov, bol František Hrušovský, známy ako autor prvej syntézy o dejinách Slovenska (*Slovenské dejiny*. Turčiansky Sv. Martin 1939) a série školských učebníc *Dunaj*.

a legitimizovať právo Slovákov na vlastný štát i v 20. storočí. Jeho územný rozsah mal súčasne evokovať neopodstatnenosť téz niektorých historikov a politikov zo susedných krajín o historickej „malosti“ alebo až bezvýznamnosti Slovenska. Preto Polakovič postavil ideu svätoplukovskej koruny do protikladu s korunou svätoštefanskou a svätováclavskou, ku ktorým Slovákov podľa jeho slov nemusí viazať žiadne osobné puto, keďže Maďari ani Česi v období Uhorska, resp. prvej ČSR, nerespektovali slovenskú národnú individualitu.³⁶

Celkovo možno skonštatovať, že hlavnou metou Štefana Polakoviča bolo ponúknuť slovenskej politickej reprezentácii koncept systému a autoritatívneho režimu jednej strany, ktorý bude síce kráčať s duchom doby, ale zachová si pritom určitý svojráz a neodignoruje národnú individualitu Slovákov. Ponúkaná cesta absolútneho naklonenia verejnosti na stranu HSLS sa však ukazovala byť značne problematická a napokon vzhľadom na krátku trvácnosť prvého slovenského štátu v dejinách aj nemožná. Interpretácia Polakovičovho projektu fungovania slovenskej spoločnosti ako „slovenskej nacistickej ideológie“, o ktorú sa niektorí autori pokúšajú,³⁷ je veľmi skresľujúca a prezentistická. Na druhej strane mýtus o akejsi vnútornej revolte tohto teológa proti nacistickým vplyvom nemá v historických skutočnostiach dostatočnú oporu. Nutne vedie k zľahčovaniu Polakovičových totalitárnych názorov i glorifikácii politiky Jozefa Tisa ako „odboja proti nacizmu“. Z dlhodobej perspektívy nebolo predsa možné kalkulovať s tým, že vodcovské kormidlo zostane navždy v Tisových rukách a neobmedzená moc, ktorú mal vodca kumulovať po likvidácii posledných prežitkov demokratickej ČSR, nebude zneužitá práve opačnou líniou pre opačné zámery. Štefan Polakovič sa myšlienkovovo vyvíjal a jeho interpretácie mali nekonzistentný charakter. V argentínskom exile svoje práce z čias prvej Slovenskej republiky čiastočne či dokonca úplne prehodnotil a vrátil sa k serióznej vedeckej filozofii.³⁸

V atmosfére vnútrostraníckeho zápasu, ktorý v roku 1941 dosahoval svoj vrchol, odozva na Polakovičov *Slovenský národný socializmus* nenechala na seba dlho čakať. Dielo síce v určitých pasážach zachádzalo pomerne výrazne nad predstavy Tisovho konzervatívneho krídla HSLS, no i tak ho niektorí považovali za málo radikálne. Preto gardistickí pracovníci, pod

36 POLAKOVIČ, Š.: *Slovenský národný socializmus (Ideové poznámky)*, s. 141 – 157.

37 ZAVACKÁ, M.: O porovnávaní. In: *Pravda*, 11. 6. 2012. Dostupné online: <http://kultura.pravda.sk/na-citanie/clanok/62567-o-case-o-porovnavani/>.

38 DUPKALA, R.: *Reflexie európskej filozofie na Slovensku*, s. 217.

hlavnou taktovkou tajomníka Matice slovenskej Stanislava Mečiara, vydali už o rok na to ideologickú brožúru s takmer identickým názvom – *Slovenský národný socializmus: Výklad základných zásad*³⁹, ktorá bola nepriamou reakciou na Polakovičovo dielo. Podkladom jeho osnovy sa stalo 14 bodov slovenského národného socializmu, vyhlásených premiérom Tukom na zjazde Hlinkovej gardy v Trenčianskych Tepliciach 21. januára 1941.⁴⁰

Akiste neprekvapí, že i Mečiarova publikácia jednoznačne podporila autoritatívny režim, opierajúc sa o obsah encykliky *Rerum novarum* pápeža Leva XIII. z roku 1881: „*Niet príčiny, prečo by sa Cirkvi nemala páčiť vláda jednej alebo viacerých osôb, len keď je spravodlivá a smeruje k všeobecnému dobru. Preto sa nebráni národom, ak neporušia spravodlivosť, aby si zariadili taký druh štátnej ústavy, ktorý ich duchu alebo poriadku, zvykom a mravom predkov je primeranejší*“.⁴¹

Podobne ako u Polakoviča, možno i v Mečiarovej koncepcii pozorovať snahu o zásadnú revíziu úlohy snemu v politickom živote Slovenska. S ohľadom na urýchlenie prijímania dôležitých zákonov, ktoré vyžadovalo tempo doby, odporúčala presunúť zákonodarnú moc snemu do rúk vlády a hlavy štátu, pričom parlament sa mal stať iba štafážnym odsúhlasovateľom prijatých právnych noriem: „*Snem sa stáva len poradným sborom vlády a dostáva viac povahu manifestačnú, slávnostnú a je svolávaný iba pri mimoriadnych príležitostiach, aby vypočul historické prejavy a vyslovil súhlas s mimoriadnymi opatreniami vlády a hlavy štátu*“.⁴² Cieľom uvedeného návrhu bolo okrem oficiálneho argumentu (odbremeniť legislatívny proces od dlhého prerokovávanía zákonov v parlamentných výboroch) dosiahnuť v prvom rade uľahčenie praktického zavádzania noriem, ktoré sa teoreticky nemuseli stretnúť so všeobecným porozumením. Vláda tak ďalej nemala byť závislá od „premenlivých nálad“ poslancov, mala vládnuť direktívne a štátni zamestnanci sa mali stať vykonávateľmi jej nariadení.⁴³

Mečiarov nový plán fungovania snemu zároveň musel zodpovedať oprávnenú otázku odporcov navrhovaných zmien, prečo zákonodarný

39 MEČIAR, S.: *Slovenský národný socializmus (Výklad základných zásad)*. Turčiansky Sv. Martin 1942.

40 Ich text bol publikovaný v štúdii: HRUBOŇ, A.: Hlinkova garda na spoločensko-politickej scéne Slovenska roku 1941. In: SYRNÝ, M. a kol.: *Slovensko roku 1941: politika, armáda, spoločnosť*. Banská Bystrica 2012, s. 114 – 116.

41 MEČIAR, S.: *Slovenský národný socializmus (Výklad základných zásad)*, s. 46.

42 Tamže.

43 Tamže.

snem degradovať do pozície pasívneho pozorovateľa vývoja a odňať mu právomoci, za ktoré HSLS zvädzala dvadsaťročný politický zápas. Podľa Mečiara snem po 14. marci 1939 stratil opodstatnenie, pretože za Slovákov vládne strana, ktorá plne reprezentuje a vykonáva požiadavky národa a nie je vo svojej činnosti nijako hatená: „*Nikdy sme nepokladali Snem za jediný alebo konečný náš cieľ, ale len za jeden z prostriedkov na udržanie a zveľádovanie nášho národného života*“.⁴⁴ Rovnako tak i poslanci mali stratiť dovtedajšie poslanie a preorientovať svoju pozornosť na dohľadanie nad regionálnymi štruktúrami HSLS a ich usmerňovanie. Tento návrh treba chápať v širších súvislostiach. Pre dramaticky klesajúci počet poslancov snemu (z pôvodných 63 na 40) bol dňa 7. októbra 1941 schválený ústavný zákon č. 225/41, ktorý umožňoval prezidentovi republiky direktívne bez obmedzenia menovať alebo odvolávať poslancov.⁴⁵ V kontexte prebiehajúceho mocenského konfliktu vo vnútri HSLS zákon poskytoval Jozefovi Tisovi ďalší mechanizmus, ako vplyv radikálov minimalizovať. Je preto pravdepodobné, že za vzniknutej situácie parlament okruhu gardistických funkcionárov viac prekážal než osožil a prostredníctvom vyššie spomenutého návrhu chceli kumulovať moc v prospech vlády a hlavy štátu. Udržanie pozícií konzervatívneho krídla HSLS pritom nebolo v tom čase také zrejmé, ako sa nám to zdá s odstupom dnes a prípadné personálne zmeny na najvyšších postoch sa nedali do budúcnosti vylúčiť.

Mečiarov spis venoval istý priestor i hospodárskym a sociálnym otázkam. Tie, ako aj Polakovičovo dielo, nedokázal fundovanejšie rozvinúť a v mnohých bodoch zostal len na povrchu. V heslovitej podobe nadhodil potrebu parcelizácie židovskej pôdy, zvyšovania poľnohospodárskej výroby, zriaďovania hospodárskych škôl, podpory samostatných sedliackych dvorov, oddĺženia roľníkov, zabezpečenia výstavby robotníckych bytov, sociálneho poistenia a ozdravných pobytov. Pre nedemokratické režimy priam typickou bola požiadavka práce nad oficiálny limit povinností (tzv. čestná práca).⁴⁶

K najvýraznejším diferenciaciam medzi Polakovičovým a Mečiarovým programom slovenského národného socializmu však dochádzalo v ideologickom osvetľovaní židovského „problému“. Zatiaľ čo Polakovič venoval tejto problematike len niekoľko riadkov, kritizujúc predovšetkým

44 Tamže, s. 48.

45 LETZ, R.: *Slovenské dejiny V. (1938 – 1945)*, s. 111.

46 Bližšie pozri MEČIAR, S.: *Slovenský národný socializmus (Výklad základných zásad)*, s. 54 – 66.

premenlivú lojalitu Židov voči štátnym režimom a nezáujem o slovenské národnoemancipačné hnutie v období prvej ČSR, interpretácia Mečiarovej publikácie bola omnoho obsiahlejšia a radikálnejšia. Vo svojej terminológii plne akceptovala biologické a geografické termíny zo slovníka nacistickej propagandy ako krv (*Blut*), rasa (*Rasse*) a životný priestor (*Lebensraum*).⁴⁷ V snahe dokázať výhradné právo Slovákov na obývanie teritória Slovenského štátu sa neštítala využiť v tom čase už dávno vyvrátenú teóriu o dávnovekom osídlení územia medzi Dunajom a Tatrami Slovákmí, resp. ich historickými slovanskými predkami. Vychádzala z teórie o genetickej nerovnosti ľudí a analogicky odmietala svetoobčianstvo, pretože jeho prijatím by Slováci museli tvoriť svetovú pospolitosť s kultúrne zaostalými africkými kmeňmi a Židmi, čo bolo pre čistotu národa neprípustné.⁴⁸

Presne v duchu propagandistického hesla „Židia boli vždy proti Slovákom“ Mečiarov spis ďalej opisuje – samozrejme s poriadnou dávkou demagógie – vzájomný pomer týchto dvoch národov s cieľom dosiahnuť čo najväčšie očiernenie židovskej menšiny. Azda za všetko vypovedá výrok: „*Slovenské dejiny, slovenský život, to je mohutná obžaloba dravej rozpínavosti a pažravosti cudzorasového Židovstva*“.⁴⁹ Je pozoruhodné a pre Mečiarov pamflet zároveň tragikomické, že na jednej strane praniezuje izolovanosť Židov a na druhej strane i skutočnosť, že sa nesnažili zžiť s majoritou. Obviňuje ich z marenia politického snaženia generácií slovenských národovcov, tak za Uhorska, ako aj za prvej ČSR. I tu, takisto ako v početných vyjadreniach čelných predstaviteľov režimu, sa dokonale ukázala pretrvávajúca životnosť často neodôvodnených, zjednodušujúcich a stereotypných mýtov o Židoch, siahajúcich ešte do 19. storočia.

Vzhľadom na dátum vydania Mečiarovho *Slovenského národného socializmu* si možno ľahko domyslieť, ktorý moment národných dejín považuje za rozhodujúci prelom s priam epochálnym významom. Bolo ním prijatie tzv. Židovského kódexu 9. septembra 1941, zavádzajúceho v oblasti riešenia židovskej otázky rasový princíp podľa vzoru Nemecka. O opatrení, ktoré malo podľa neho byť namierené proti „*przneniu árij-skej rasy Židmi*“ – ako sa ukázalo neskôr – prorocky podotkol: „*Židovský kódex však nie je posledným medzníkom na poli riešenia židovskej otázky. Vydali sa a vydajú sa ešte ďalšie nariadenia, až kým Židia nebudú celkom*

47 Tamže, s. 9 – 11.

48 Tamže, s. 8.

49 Tamže, s. 113.

odstránení zo Slovenska“.⁵⁰ Posledný, 14. bod Tukovho národnosocialistického programu podľa Mečiarovej brožúry znamenal, že židovská otázka bude vyriešená až vtedy, keď Slovensko opustí posledný Žid.⁵¹

Stanislav Mečiar patril v období prvej Slovenskej republiky medzi publikačne najplodnejších žurnalistov. Ako tajomník sa tiež významnou mierou zaslúžil o všestranný rozvoj Matice slovenskej a slovenskej kultúry všeobecne. Spis *Slovenský národný socializmus (Výklad základných zásad)* si však do kolónky hodnotných prác pripísať rozhodne nemôže. Svojím radikálnym obsahom tvorí pravdepodobne vrchol ideologickej produkcie v duchu nemeckého národného socializmu. Túto tienistú stránku jeho pôsobenia historiografia často prehliada.⁵²

Hoci oba koncepty slovenského národného socializmu politiku HSLS priamo neovplyvnili, sú zaujímavým zhmotnením svetonázorového presvedčenia i programového vyjadrenia konzervatívneho a radikálneho krídla strany. Poukazujú na spoločné, ale zároveň aj polarizujúce body predstáv jednotlivých ľudáckych politikov, ktoré sa v ani jednom prípade plne nepremietli do praxe. Taktiež naznačujú inšpiratívne zdroje HSLS v otázkach charakteru režimu, reformy štátnej správy a ďalších závažných opatrení. Tie vychádzali z doby, keď publikácie o slovenskom národnom socializme vznikli. Ako Polakovič správne predpokladal, vlna rozmachu autoritatívnych, resp. totalitných režimov, ktorá zachvátila celú Európu (a ktoré boli vzorom aj pre HSLS), bola iba dočasná a neskôr nahradená inými formami. Počas pôsobenia v exile sa mnohých svojich názorov z čias prvej Slovenskej republiky vzdal. Najmä práve Polakovičova brožúra preukázala veľkú mieru ideovej autonómie a rozhodne ju nemožno považovať za legitimizovanie sústredeného importu nemeckého národného socializmu na Slovensko.

50 Tamže, s. 120.

51 Tamže.

52 Napríklad JANČÁRIK, S.: *Slovenská Argentína*. Martin 1996, s. 101.